

СРЕЩА С ЕЗИКОВИ СВЕТОВЕ: ПОЛИМОРФИЯТА КАТО ЗНАК ЗА КОГНИТИВНИ ИЗМЕНЕНИЯ

Йорданка Захариева

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: В текста се представя тезата, че е налице сходство между езиковата ситуация от времето на Българското възраждане и днешната езикова ситуация. Сходството се отнася до протичащи промени в когнитивността, които езиково се реализират чрез прояви на явлението полиморфия.

Ключови думи: езикова ситуация (XIX век, XXI век), полиморфия, Българско възраждане, съвремие.

Въведение

В Деня на народните будители – 1 ноември, отбелязващ стремежа към развитие и усилията на българските радатели за знание, ще се опитам да аргументирам една успоредица между ситуацията от Българското възраждане и днешното „ново нормално“ време. Тезата, която застъпвам, е, че се открива сходство между процесите, протичащи през XIX и XXI век, по отношение на езиковата ситуация по българските земи. Въпросът, на който ще се спра по-конкретно, е как това сходство се проявява и какво означава то, въпреки ограниченията в обема на изложението, които не позволяват да се приведат по-обстойно и по-задълбочено аргументи в подкрепа на тезата.

Възраждането и неговият езиков свят

Историците на книжовния език добре познават особеностите на възрожденския език, фиксирани в текстовете. Съществена отлика на тези текстове е разнообразието: графично, вариантно, лексикално. Това са текстове, от които и чрез които се формира новобългарският книжовен език. Въпросното разнообразие се означава терминологично като *полиморфия*, с пик към третата четвърт на XIX век. Полиморфията се проследява на всички езикови равнища. Например лексиката от Възраждането в много случаи се отличава с особености, различни от съвременната представа за тях: представата за ‘аритметика’ се реализира чрез лексеми като *сметница*, *числителница*, *численица*, *аритметика*; представата за ‘география’ – чрез *землеописание*, *земеописание*,

география; представата за ‘граматика’ се реализира чрез лексеми като *словница, писменица, буквеница*; представата за ‘посоките на света’ се изразява чрез словосъчетания като *страни на света, части на света, главни точки, <четири> главни страни* ‘място’, *най-прави точки, най-прави страни, начални точки, начални страни, части от хоризонта* ‘страна’, *знаци на хоризонта* ‘посоки’, *части на земята, <четири> първи части, първи чисти дни, <четири> центъра* ‘точка’ и пр. [1].

Българското възраждане може да се характеризира и като среща (но също и като докосване, сблъсък и т.н. – според гледната точка на интерпретатора) между езикови светове – средновековен, патриархален, модерен, предглобализационен. Това е период от историята ни, в който се изпитва дали ще устоят българският език и българската езикова картина за света, или ще бъдат асимилирани от модерния свят. Новото по онова време намира своите „вратички“, през които да навлезе. Пробивите на модерността стават възможни през фотографията, театъра и гостуването, с активното участие и посредничеството на форемното пространство ‘пространство на дрехата’. Те са и своеобразни форми на забавление. Когато възрожденската езикова ситуация се анализира от гледище на промените, протичащи в (по)знанието, се оказва, че полиморфията е езиковият показател, който фиксира промените, протичащи в менталността през XIX век. Чрез явлението се търсят езикови реализации на това, което стои зад понятията, а именно концептите. Процесът е започнал значително по-рано, но едва през Възраждането се създават необходимите условия той да се прояви езиково. Това обяснява узусните практики, отразени по страниците на възрожденските книги. Те се свързват с характеристики като не-системност, не-еднаквост, различие и т.н., което създава усещане за хаотичност и разбърканост. Но това са донякъде и характеристики на речта, на разговорността. Оттам започва процесът на унифициране на езиковите средства и последващо кодифициране на езика, но това е донякъде предпоставен извод, истинен за тясната сфера на историята на книжовноезиковите норми.

В този контекст следва да се споменат и отношенията между норма и узус. За да бъде разбран определен езиков материал, следва да е налице **норма**. Какво е нормата? **Нормата** е социално утвърден узус, сиреч онези форми и стереотипи, които са приети за задължителни от и във обществото [2]. През Възраждането езикова норма, разбирана в съвременния смисъл, липсва. Налице са разнообразни езикови практики, от които по-късно ще се

извлече онзи социално утвърден узус, който предстои да стане (модерна) норма.

Езиковата ситуация през Българското възраждане носи отпечатъка на липсваща държавност и/или на обединяващ център, способстващ развитието на езика – новобългарският книжовен език става изразителят на разбуждащия се стремеж към знание, към освобождение, към собствена държавност. В този контекст книжовният език и теориите за него са свързани с идеите за национална държава, респективно за национален език. За българския книжовен език може да се посочи, че е „млад“: първият опит за кодификация е от 1899 г., години след Освобождението. Следват години, изпълнени с предложения и проекти за правописна реформа. Нормативността се „налага“ по-системно от около половин век, след правописната реформа от 1945 г. и главно през 50-те – 90-те години на XX век, покрай дейността на Службата за езикови справки на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ на Българската академия на науките, покрай специализираните предавания по медиите от онова време и покрай обществената ангажираност по темата [3].

Съвременето и днешният езиков свят

Бързите промени в общественото устройство и представите за него през последните няколко години – и особено от края на 2022 г. насам – стимулират въображението да се опита да дискутира и евентуално да провиди тенденциите в развитието на отношенията между език и общество, съответно между език и комуникация, език и знание. Практиката показва, че в съвременето нормата се разколебава все повече [4 – 10].

Едно допълнение в интерес на обективността: особена промяна в (не)усвояването на книжовноезиковите норми няма в сравнение с миналото. Колебанията са относително стабилни – от десетилетия допусканите „грешки“ са сходни. Още от Възраждането насам. Наред с това немалко от тенденциите, очертани от Иван Харалампиев през 1997 г. за посоките в развитието на българския език и звучащи крайно смело тогава, днес се потвърждават [10, 11].

Да се върнем към съвременната езикова ситуация. Няколко десетилетия явно, и още няколко десетилетия не толкова явно, се отчита „разхлабване“ на книжовноезиковите норми в българския език и прояви на съвременна полиморфия. Да, налице са известни различия, но отново се натъкваме на среща с езикови светове, които поне частично си взаимодействат: глобализиран, местен, виртуален, технологичен и т.н. Появи се изразът *новото нормално* във всички

сфери на общуването ни: ако пренебрегнем конотациите в израза *новото нормално*, по същество езикът означава ясно и относително рано реалността, за която днес говорим. Това новонормално се опитва да заличава онези фрагменти, които доскоро са се приемали като норма или проява на здрав разум: „книжовността, тази сила нова“, е изместена като фактор за подновяване на съдбините. На нейно място като заместител се предлагат информационно-комуникационни технологии (ИКТ): Сири и Алекса вече поостаряха, но пък през последната година се радваме на ChatGPT и подобните нему машини.

По същество наличието на множество представи или светове, проявяващо се посредством езиковите реализации, спрямо обект или явление от извънезиковата действителност, е показателно за сериозни изменения в когнитивността. Полиморфията е и езиковият показател, а също така и начин, по който протича търсенето на подходящ езиков израз за протекло когнитивно изменение. Това означава, че и обичайните теории, стандарти, представи за книжовен език се променят към „новонормално“. Не е особено ясно какво ще е то, но пък е повече от ясно, че процесите на промяна са ускорени.

През кои вратички (ще) навлиза новонормалното? Определено през информационно-комуникационните технологии, които обединиха по-ранни форми на обществената комуникация, чрез синтеза на изкуствата, през глобализационния натиск и машините на AI. По аналогия с възрожденското време, отново се наблюдава използването на формите за забавление.

Заклучение

И така, у мен все повече се оформя и натрапва една аналогия между съвременното и онзи период (без държавност и без книжовноезикови норми), който ни отправя към Българското възраждане. Тази аналогия – въпреки различията – е свързана с нарастването на променливите, които определят езиковата ситуация. Като в точка на бифуркация навлязохме в AI свят, наподобяващ виденията на Йеронимус Бош: без-време, без-граница, без-тяло и с език, чиито параметри са силно развити [12 – 17]. Едновременно с този нов свят носим отгласи от възрожденския дух, от духа на XX век с множеството му превратности, от началните стъпки и прояви на цифровизираното общество... Днес сме свидетели на среща на езиковите светове от различни времена. Това обяснява съществуваща днес полиморфия, която – както отбелязах – е знак за настъпили концептуални промени в менталността ни, независимо дали го осъзнаваме. В духа на квантовата реалност ще си позволя да използвам термина *квантова суперпозиция*:

принцип, който обяснява защо нещо съществува в две (или няколко) състояния едновременно. Свидетели сме на уникална ситуация: ако през XIX век тя е засегнала българския традиционен езиков свят, то през XXI век промените завладяват традиционните земни езикови светове и култури. Защото, както посочва в изказването си на форума Frontiers Ювал Ноа Харари, професор по история в Еврейския университет в Йерусалим: „*Операционната система на всяка човешка култура в историята винаги е бил езикът*“¹.

Бележки

¹ Harari, Yuval Noah. Yuval Noah Harari at the Frontiers Forum: AI and the future of humanity. <https://www.youtube.com/watch?v=X4QzgVQTsmA>.

References/Литература

1. **Zaharieva, Y.** Promeni v (po)znaniето u vazrozhdenskia balgarin. Sofia: Avangard, 2010.
[Захариева, Й. Промени в (по)знанието у възрожденския българин. София: Авангард, 2010]
2. **Koseriu, E.** Lektsii po obshto ezikoznanie. Sofia: Nauka i izkustvo, 1990.
[Косериу, Е. Лекции по общо езикознание. София: Наука и изкуство, 1990]
3. **Zaharieva, Y.** Abeveto na ezikovata kultura. Sofia: Avangard, 2008.
[Захариева, Й. Абевето на езиковата култура. София: Авангард, 2008]
4. **Zaharieva, Y.** Taratantsi i kibersigurnost: kodifikatsia za nevezhestvoto. – V: *Obshtestvoto na znaniето i humanizmat na XXI vek*. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2017, s. 239 – 242.
[Захариева, Й. Таратанци и киберсигурност: кодификация за невежеството. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*. София: За буквите – О писменехъ, 2017, с. 239 – 242]
5. **Zaharieva, Y.** Rakursi kam mediynata informatsionna sreda: Konfektsia i kalibrirane v MIS. – V: *Medii*. Ezik. Obshtestvo: problemi i perspektivi. Burgas: Znak, 2017, s. 9 – 30.
[Захариева, Й. Ракурси към медийната информационна среда: Конфекция и калибриране в МИС. – В: *Медии*. Език. Общество: проблеми и перспективи. Бургас: Знак, 2017, с. 9 – 30]
6. **Zaharieva, Y.** Tendentsii kam ezikov hyuman dizayn chrez mediynata informatsionna sreda. – V: *Obshtestvoto na znaniето i humanizmat na XXI vek: XV natsionalna nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie*. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2018, s. 432 – 440.
[Захариева, Й. Тенденции към езиков хюман дизайн чрез медийната информационна среда. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век: XV национална научна конференция с*

- международно участие. София: За буквите – О писменехъ, 2018, с. 432 – 440]
7. **Zaharieva, Y.** Misia „Martvite zhivi“: oksimoronikata v savremennata informatsionna sreda. – V: *Politicheskoto liderstvo v mnogopolyusnia svyat*. Sbornik s dokladi ot nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie, 12 – 13.12.2019. Sast. M. Modeva. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2020, s. 135 – 144.
- [**Захариева, Й.** Мисия „Мъртвите живи“: оксиморониката в съвременната информационна среда. – В: *Политическото лидерство в многополюсния свят*. Сборник с доклади от научна конференция с международно участие, 12 – 13.12.2019. Съст. М. Модева. София: За буквите – О писменехъ, 2020, с. 135 – 144]
8. **Zaharieva, Y.** Schupeni komunikatsii: Barometar na skorostta sa emotsiite. – V: *Problemi na obshtestvenata komunikatsia*. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2022, s. 239 – 249.
- [**Захариева, Й.** Счупени комуникации: Барометър на скоростта са емоциите. – В: *Проблеми на обществената комуникация*. София: За буквите – О писменехъ, 2022, с. 239 – 249]
9. **Burov, St.** Kognitivniyat faktor za gramaticheskite izmenenia. – V: *Balgarski ezik*, 2021, Prilozhenie.
- [**Буров, Ст.** Когнитивният фактор за граматическите изменения. – В: *Български език*, 2021, Приложение]
10. **Burov, St.** Tendentsii i promeni v savremennata balgarska gramatika. – V: *Balgarski ezik*, LXII, 2015, № 3, s. 7 – 24.
- [**Буров, Ст.** Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – В: *Български език*, LXII, 2015, № 3, с. 7 – 24]
11. **Haralampiev, Iv.** Badeshteto na balgarskia ezik ot istorichesko gledishte. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy, 1997.
- [**Харалампиев, Ив.** Бъдещето на българския език от историческо гледище. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, 1997]
12. **Zaharieva, Yordanka.** V podstapite kam izvan-predela. – V: *Obshtestvoto na znaniето i humanizmat na XXI vek*. Sbornik s dokladi ot X yubileyна nauchna konferentsia s mezhdunarodno uchastie ot 1 noemvri 2012, UniBIT. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2013, s. 660 – 669.
- [**Захариева, Йорданка.** В подстъпите към извън-предела. – В: *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век*. Сборник с доклади от X юбилейна научна конференция с международно участие от 1 ноември 2012, УниБИТ. София: За буквите – О писменехъ, 2013, с. 660 – 669]
13. **Zaharieva, Yordanka.** Svetat veche nyama da e sashtiyat... Bifurkatsia. TUK-I-SEGA. – V: *Nauchni trudove na Universiteta po bibliotekoznanie i informatsionni tehnologii*. Tom 18, 2020. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2021, s. 143 – 149.

[**Захариева, Й.** Светът вече няма да е същият... Бифуркация. ТУК-И-СЕГА. – В: *Научни трудове на Университета по библиотекознание и информационни технологии*. Том 18, 2020. София: За буквите – О писменехъ, 2021, с. 143 – 149]

14. **Zaharieva, Yordanka.** Obshtuvane, komunikatsia i hiperkomunikatsia. Sedma mezhdunarodna kragla masa „Problemi na obshtestvenata komunikatsia“, 4 yuni 2021, UniBIT. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2021, s. 66 – 72.

[**Захариева, Йорданка.** Общуване, комуникация и хиперкомуникация. Седма международна кръгла маса „Проблеми на обществената комуникация“, 4 юни 2021, УниБИТ. София: За буквите – О писменехъ, 2021, с. 66 – 72]

15. **Zaharieva, Y.** Savremennata ezikova situatsia: padaneto na barrierite. Deveta mezhdunarodna kragla masa „Problemi na obshtestvenata komunikatsia“, Sofia, 2 yuni 2023, UniBIT. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2023 (pod pechat).

[**Захариева, Й.** Съвременната езикова ситуация: падането на барьерите. Девета международна кръгла маса „Проблеми на обществената комуникация“, София, 2 юни 2023, УниБИТ. София: За буквите – О писменехъ, 2023 (под печат).]

16. **Lozeva, Anna.** Za balgarskata azbuka: nablyudenia prez 20-te godini na XXI vek. Sedma mezhdunarodna kragla masa „Problemi na obshtestvenata komunikatsia“, 3 yuni 2022, UniBIT. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2022, s. 164 – 173.

[**Лозева, Анна.** За българската азбука: наблюдения през 20-те години на XXI век. Седма международна кръгла маса „Проблеми на обществената комуникация“, 3 юни 2022, УниБИТ. София: За буквите – О писменехъ, 2022, с. 164 – 173.]

17. **Lozeva, A.** Obrazovaniето v epohata ChatGPT. Deveta mezhdunarodna kragla masa „Problemi na obshtestvenata komunikatsia“, Sofia, 2 yuni 2023, UniBIT. Sofia: Za bukвите – O pismeneh, 2023 (pod pechat).

[**Лозева, А.** Образованието в епохата ChatGPT. Девета международна кръгла маса „Проблеми на обществената комуникация“, София, 2 юни 2023, УниБИТ. София: За буквите – О писменехъ, 2023 (под печат).]

За автора

Йорданка Захариева е професор, д.ф.н., преподавател в катедра „Обществени комуникации“ към Факултета по библиотекознание и културно наследство, УниБИТ. Преподава дисциплините: „Езикова култура“, „Стратегии за езикова комуникация“, „Езикови особености на Възрожденската книга“, „Език и стил в медиите“, „Методика на редактирането в книгоиздаването“ и др.

За контакт с автора: y.zaharieva@unibit.bg

MEETING WITH LANGUAGE WORLDS: POLYMORPHY AS A SIGN OF COGNITIVE CHANGE

Yordanka Zaharieva

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: In the text the thesis is presented that there is a similarity in the linguistic situation of the Bulgarian Revival and today's linguistic situation. The similarity refers to ongoing changes in cognition, which are linguistically realized through manifestations of the phenomenon of polymorphy.

Keywords: linguistic situation (XIX century, XXI century), polymorphy, Bulgarian Revival, modernity.

About the Author

Yordanka Zaharieva, Prof., PhD, DSc is a lecturer at the Department of Public Communications at the Faculty of Library Studies and Cultural Heritage, ULSIT. She teaches the following subjects “Language Culture”, “Language Communication Strategies”, “Language Features of the Renaissance Book”, “Language and Style in the Media”, “Editing Methodology in Book Publishing”, etc.

To contact the Author: y.zaharieva@unibit.bg